

Джумаева Ж.Т.

**Ч. АЙТМАТОВДУН «САМАНЧЫНЫН ЖОЛУ» ПОВЕСТИНДЕ СОГУШ
МЕЗГИЛИНДЕГИ ТЫЛДАГЫ АДАМДАРДЫН ТУРМУШУН
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫН ОКУТУУ ЫКМАСЫ**

Джумаева Ж.Т.

**МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ОТРАЖЕНИЯ ЖИЗНИ ТЫЛА ВО ВРЕМЯ ВОЙНЫ НА
ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ Ч.АЙТМАТОВА «МАТЕРИНСКОЕ ПОЛЕ»**

Zh.T. Dzhumayeva

**TEACHING METHODS REFLECT THE LIFE OF THE HOME FRONT DURING THE
WAR ON THE EXAMPLE STORY "MOTHERLY FIELD" BY CH. AITMATOV**

УДК: 890.78:370.5

Бул макалада текстти тыным менен окутуу ыкмасына арналган.

Негизги сөздөр: жашоо, метод, аскерий, заманбап, эрдик.

В этой статье говорится о методах комментированного чтения текстов.

Ключевые слова: жизнь, метод, военный, современный, подвиг.

This article is devoted the methods of annotated reading texts.

Key words: life, military, modern method, feat.

Башкарып окутуу (аныктама) – тексттин мазмунуна жана идеясына жараша алдын ала божомолдоого жана суроолор түзүлүшүнө негизделген текст менен иштөө ыкмасы. Стратегиянын кадамдары:

1. Окутуучунун даярдык иштери: текст бөлүктөргө бөлүнөт. Ар бир бөлүккө суроолор ойлонуп табылат.

2. Сабакта текст менен иштөө: чакыруу стадиясында адегенде студенттердин сабакта окула турган чыгарманын автору жөнүндө сураса болот. Окутуучу студенттерге түшүнүк берүү иретинде жана алардын кызыгуусун арттыруу үчүн жазуучунун өмүр баянынан бир-эки белгилүү фактыны айтып коёт. Андан кийин окутуучу сабакта окула турган текстке кайрылат. Бул чыгарманын аталышы жөнүндө сөз болот. Аталган чыгармада эмне жөнүндө баяндалат деп ойлойсунар?

3. Окутуучу студенттерге текстти кантип окуу жөнүндө көрсөтмө берет, текстти көрсөткөн жерге чейин гана окуш керек, андан ары окууга болбойт.

4. Мазмунун түшүнүү стадиясында текст бөлүктөр менен окулат, окутуучу окуу темпине байкоо жүргүзөт.

5. Ар бир бөлүктөр окулуп бүткөндөн кийин окутуучу студенттерге алдын ала даярдалган суроолорун берет. Суроолор текстти тереңирээк кабыл алууга жана түшүнүүгө, кыялданып ойлоонууга, анализге, синтезге, окуяларды, мүнөздөрдү, абалдарды баалоого багытталган.

Бирок суроолордо окутуучунун ою эч качан байкалбаш керек. Берилген суроолорго жараша студенттер баяндоонун турпатын жана чыгармалары-

нын идеясын түшүнүшөт, байкоолорду жүргүзөт. Тексте андан ары эмне болору жөнүндө алдын ала болжолдогон суроолор сөзсүз түрдө берилиш керек. Бул текстти окууга кызыгуу жаратат, батыраак андан ары окуу жөнүндө каалоо пайда болот.

Ошентип, бул суроо тексттин кийинки бөлүгүнө өтүүгө чакырат, андан кийин окууда жаңы маалыматтарды алышат, мазмунун (маңызын) талдап түшүнүшөт, байкоолорду жүргүзүшөт андан кийин студенттердин суроолору боюнча дискуссия жүргүзгөндө студенттер ойлоону стадиясынан өтүшөт. Окулуп жаткан текстте канча үзүндү болсо, ошончо жолу ушундай иштер жасалат. Ошентип, стадиялар ушундай жагдайда сабактын жүрүшүндө бир нече жолу кайталануу менен циклдүү мүнөздө болот.

6. Тандап түшүнүү стадиясында студенттерге өз алдынча эссе түрүндө жазуу иши сунушталат.

7. Окуучулар түгөйлөшүп эссени бири-бирине окуп беришет.

8. Каалагандар өзүнүн эссесин бардык студенттерге окуп берет.

И-тыным.

– Ал күнү сен узатып кайра келе жатканда кайта -кайта артыңа кылчактап катуу ыйладың, Толгонай.

– Ооба, Жер-Энем. Ошол күндөн тартып башкармабыз Үсөнбай айткандай, белди бек бууп, атка миндим, бригадирлик жумушума кириштим. Эмки бригадирлердин кызматы да оңой эмес, ал кезде болсо тимеле бир тирүүлөй азап экен. Ишке жарамдуу эркектерден эч ким жок, тегиз кеткен, калгандары келин-кезек, жаш балдар, карыган кишилер. Тапкан тергенибизди фронтко берип, арабалардын дөңгөлөгү жок камыт-шлялар жарамдан чыккан, устаканага деген көмүрдү сайдагы чычырканактарды өрттөп, көөрүктү эптеп жалмалатып турдук. Элдин турмушу да начарлагандан начарлап бара жатты. Азыр ойлосо, бирөөгө жакшы айтып, бирөөгө жаман айтып, колхоз деп жүрүп ар кандай баштан өткөн экен, бирок эл үчүн, азап-тозсо да ар качан эл болуп тура бергендиги үчүн садага кетиш керек. Ошондогу аялдар – бул кезде кемпир, жаш балдар беш алтынын атасы баягы күндөрдү алар унутуп да калышкан чыгар, бирок, мен аларды көргөн сайын көз алдыма өлбөс өчпөстөй алардын ошондогусу элестелет, ач-жылаңач жүрүп колхоздо

иштегендери, күткөн-самаганы – бардыгы ташка-тамга баскандай көкүрөгүмдө. Мен өзүм деле кандай абалда элем, антсе да жыгылып-тыгылып бригадир болуп жүргөнүмө эч убакытта өкүнбөймүн. Таң аздан колхоздун сарайына жетип барып, ар кайсынысын жумушка чегип, ушуну менен кечке чейин аттан түшпөй, эл жаткыча контордо күндөлүк жыйналышта отуруп, көпчүлүктүн иши менен алаксып жүргөн экенмин. Мейли, кечээ бир карайганынан айрымдар тил албай мени сөккөн күндөрү да болду, андайда Алиман менен Жайнак өз балдарым эмеспи, аларга тыным бербей жумушка күнү-түнү айдай берчүмүн. Анткениме да кейибейм, болбосо бизди не деген коркунучтуу ойлор басынта бермек. Бир үйдөн катары менен үч киши согушка кетип олтурса, адам ойлонбой коёбу?

Текст. Ч. Айтматов «Саманчынын жолу» повести.

Болжолдуу түрдө төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот.

1. Бул тынымды окуп чыккандан кийин сиздер эмнени сезип, эмнени байкадыңыздар?

2. Сиздердин оюңузда боюнча чыгармада кандай проблемалар көтөрүлүп жатат?

3. Эмне үчүн сиз ушундай деп ойлойсуз? (Тексттен далил көрсөтүү).

4. Мындан ары эмне болот деп ойлойсуз? Эмне үчүн?

II-тыным.

Айылга кайттым. Аң бойлоп келе жатып, эсиме түштү. Жекшенкул деген бирөө аскерден качып келген имиш деген каңырт сөздөргө анча ишенген эмес элем. Кантип эле көпчүлүк фронтто өрт кечип, кармашып жатса, булар мында кара жанын ала качып, бекинип жүрсүн?

Ал эмне деген жүзү каралык: «Сен өлүп тур, мен жашайын дегениби? Ошол да кишиликти?» деп ойлоп жүргөм. Айылда ар кимдин сыры белгилүү эмеспи, мындай ишке бара турган эч ким жок болчу, андан калса үч жылкыны бирдей кайда батырат эле. Ууру тыштан тийди. Жанагыдай сырттап, тоо-ташты аралап жүргөндөр гана жашырын сиңирип кете алат, деген пикирге такалдым. Жекшенкулдардын аскерден качып жүргөнү чын болсо, ошолордун колунан келди го деген шек туулду. Андай дейин десен, ууруну көзүн менен көрүп, колун менен кармап алган жериң жок. Бирок Жекшенкулдар менен кийин өтө түшүп, беттешип калууга да туура келди. Ал иш жайында болду.

Болжолдуу түрдө төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот.

1. Эмне болду окуя кандайча уланды? Сиздер айткан проблемалар далилдендиби?

2. Жаңы проблемаларды көрө алдыңарбы?

3. Сиздердин оюңузда боюнча повесттеги окуя андан ары кандай уланат? Эмне үчүн?

III-тыным.

– Ооба, ай-ааламды бузуп айкырганым чын. Ушинтип кыйкырып келе жатканымда, ишим ак

экен, каракчылардын артынан билгендей түз салып-тырмын. Көп өтпөй алдыда уурулардын караандары көрүнө берип, аттарынын такалары ташка чыгыла түштү. Үчөө экен, атчан немелер каптарды бөктөрүп тоо тарапка уруп кетип бара жатыптыр. «Токто! Таштагыла үрөөндү! Ташта үрөөндү! Ташта дейм!» – деп камчы шыбап калбай келе жаттым. Арабыз улам кыскара берди, анткени тигилер кап салынып, катуу чаап кете албады. Бирок эгинди да ташташпады. Кимдир бирөө ортодо жорго минип бара жатыптыр. Эски малдын көзү эмеспи, артынан тааныдым – биздин сары жорго экен. Кышында аттарды уурдап кеткен да ушулар турбайбы. «Токто! Мен билем силерди, мен билем сени Жекшенкул! Сен Жекшенкулсуң! Узатпаймын эми сени, токто!» – деп кыйкырып келе жатканымда, чын эле Жекшенкул экен, жоргонун башын бура тартып, караңгыда булаң эте түштү да, мылтыктын оозунан жарк эткен от көзүмдү катарынан эки жолу чагылыштырып, тарс эткен үн менен кошо атым мүдүрүлүп, тигинеден нары тебетейдей учуп түштүм. Жыгылып бара жатканымда бир оокумга мылтык атылганын, ок тийгенин түшүндүм, андан аркысы – капкараңгы бейкапарсыздык болду.

Болжолдуу түрдө төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот.

1. Окуя кандайча уланды?

2. Жекшенкул согуштан качып келгени чынбы? Ага кантип далил келтиресиң?

3. Согуш уланабы? Эмне үчүн?

IV-тыным.

– Кечиргин мени, Жеңиш, кечиргин! Ашыра-лыны бек кучактап, бек жыттап, Жайнагымды, Майсалбегимди, Касымымды, Субанкулумду эстеп, ичте туткан арманымды кечиргин!

– Жок, Толгонай, андай эмес, дүйнө сенден кечирим сурансын, заман сенден кечирим сурасын. Сен кечирет белең Толгонай?

– Кечирбес элем. Душманымды эзелде кечирбейм. Бирок заманыма кек сактаган жерим жок. Арты кайрылуу болсун. Антсе да согушта доом көп. Атылган ок, төгүлгөн кан – тарыхтын эсебинде, ал эми адамдардын бөлүнгөн өмүрүчү? Аны кайсы эсепке ыйгарып, тарыхтын кайсы бетине жазабыз? Аны үчүн ким жооп берет? Жалп этип окко учпаса да, Алимандын тагдырын эстегенде, ичим күйүп чок болот. Анын убал-сообу кимде? Анын дартын кимге айтам? Кайран келиним гүл сүйгөн келиним!

Болжолдуу түрдө төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот.

1. Жеңиш келди! Согушка кеткендин баарысы кайттыбы?

2. Толгонай башынан кандай оорчулуктарды, жоготууларды өткөрдү? Текст аркылуу далилдегиле?

V-тыным.

– О, кутмандуу талаам, сенин азыр дем алып жаткан кезиң. Кечээ орокто алпурушкан элдердин үндөрү да угулбайт, эгин ташып жол чаңдаткан машиналар да жок, жан жакада комбайндар да көрүнбөйт, мал дагы тоодон түшүп келе элек. Адамга

буюрган гүлазыгын өзүнө берип, бир милдеттен кутулгандай, тондурмага кош чыккыча, тып-тынч жаткан кезин. Эч ким жок, экөөбүз гана – сен жана мен. Төрөгөн аялдай көшүлүп жатканыңдан, Жер-Энем. Мен сага бүгүн бүт өмүрүмдү айтып бердим.

Бүгүн менин сыйынуу күнүм, бүгүн менин Субанкулду, Касымды, Майсалбекти, Жайнакты, Алиманды эстеген күнүм. Мен аларды өлөр-өлгөнчө унутпаймын. Кезеги келгенде, Жанболотко түшүндүрүп айтып бердим. Эси болсо түшүнөөр, эси болсо, эси болсо, кечирээр бизди. Ал эми башкаларчы, күн астында жашаган бардык адамзатка айтар сөзүм, айтор кебим бар. Аны кантип айтам, кантип ар бир кишисине жеткирем.

Ээ, асманда жаркыраган күн, жер кыдырып сен айткын.

Ээ, сапар баскан булут, нөшөрлөнө төгүлүп, ар бир тамчың менен сен айткын!

Жер, дүйнөнүн бардык булуң-бурчунда адам баласын баскан жер, сен, айткын, жан боордош Жер!

– Жок, Толгонай, сен айткын. Сен адашасың.

Сен баарыбыздан бийик, баарыбыздан улуу жаралган жансың, сен айткын, сен – Адамсың!

– Кеттиңби, Толгонай.

– Кеттим. Кош, аман бол! Өлбөсөм, дагы келермин.

Болжолдуу түрдө төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот.

1. Окуя эмне менен аяктады?

2. Силер Толгонайдын ордунда болсоңор эмне кылат элеңер?

3. Чыгарманын негизги идеясы эмнеде?

Чакыруу баскычы:

Автор жөнүндө эмне билесинер? Согуш деген сөздү укканда сиздерде кандай ойлор, сезимдер пайда болду? Кандай сүрөттөр тартылат.

Ойлоңуу баскычы:

Автор чыгармасын ушундай аяктады, а сиздер автор болсоңузда кандай аяктайт элеңер? Ушул суроого 10 мүнөттүк эссе жазсаңыздар болот.

Повесть алгач кыргыз тилинде «Ала-Тоо» журналына (1963, №1) андан соң орус тилинде «Новый мир» журналында (1963 № 5) жарык көрдү.

«Саманчынын жолу» – согуш отун тутандыруучулар көркөм сөз ээлеринин, жалпы эле адамзаттын, анын ичинде Толгонай сыяктуу энелердин, Алиман сыяктуу келиндердин, атасыз калган балдардын атынан күчтүү сезим менен айтылган наалат. Повесттин жаралышы адабий коомчулукта чоң резонанс жаратты. Авторго карапайым окурмандардан ыраазычылык билдирген жүздөгөн каттар келип жатты. Мисалы, алардын биринде мыйдайча жазылган: «Новый мир» журналынын № 5 санына жарыяланган сиздин «Саманчынын жолу» повестиңизди азыр эле окуп чыктым. Күлкү жана эмоциясы жагынан эмне деген укмуш чыгарма эле! Мен 75 жаштамын, мурда мугалим элем, окуп жатсам көз жашым бетимди жууп агып жатты.

Чыгарманын негизги идеялык-көркөмдүк маани-маңызы жөнүндө Кыргызстандагы биринчи Айтматовчуну Бакен Ашымбаев төмөндөгүдөй белгилеген. «Саманчынын жолунда» адамдын жүрөгүн мыкчып эзген терең трагедия, окуучусун кубантып, шерденткен чексиз баатырдык, адамдын ындыны өчүп кыйналышы жана келечекке ишенимдүү карап, адамзаттын тарыхына, тагдырына бел байлап көңүл көтөрүшү айтор адамдын бүткүл психологиялык абалынын гаммасы бар. Ошого карабастан, чыгарманын идеялык-саясий, этикалык-эстетикалык маанисин согуштун азап-тозогун таамай көрсөтүү эмес. Толгонайдын трагедиялык тагдырын тайманбай сүрөттөө эмес, али да болсо кан жыттанган курал алып, ааламга апаат согуш даярдап жаткандарга каршы бүт ынтаа менен күрөшүүнүн эң зарылдыгын жар салуу деп белгилейт

Адабияттар:

1. Акматалиев А. «Айтматовдук энциклопедия» 1-том. – Бишкек. 1993.
2. Акматалиев А. «Ч. Айтматов жана боордош элдер адабияты» – Фрунзе, 1988.
3. Ашымбаев Б. «Чыңгыз Айтматов» – Фрунзе, 1965.
4. Дүйшөнбаев П., Дүйшөнбаев М. «Чыңгыз Айтматовдун экологиялык этикасы». – Бишкек, 2005.
5. Иманкулов Дж. «Айтматов и театр» – Бишкек, 2003.

Рецензент: доктор философских наук Байгазиев С.